

KOMPENZACIJA ŽRTAVA KRIVIČNIH DELA**- ODGOVOR REPUBLIKE SRBIJE -**

Prof. dr Milan Žarković
Doc. dr Tanja Kesić¹

1. Uvod

Savremena društva karakterišu višestruki formalni načini reagovanja na društveno neprihvatljiva ponašanja. Značajnim delom, oni se ostvaruju i kroz normativni odgovor kojim se definišu zone kažnjivosti, principi, instrumenti, mehanizmi i pravila oživotvorenja krivičnog pravnog reagovanja. U ograničenosti dometa preventivnih efekata propisivanja, izricanja i izvršenja krivičnih sankcija, često se nalazi uporište i opravdanje dominantne pozicije retributivnog pristupa u praktičnom realizovanju ciljeva kriminalne politike. Permanentno traganje za adekvatnijim odgovorima na kriminalitet rezultiralo je razvijanjem koncepta restorativne pravde. Uz odbacivanje konvencionalnog sistema, odnosno sistema retributivne pravde i kažnjavanja učinioca, ovom konceptu prioritet su kako prevencija kriminaliteta u interesu zajednice, tako i pravičnost prema žrtvi krivičnog dela i njeni interesi.²

Unazad desetak godina elementi restorativne pravde sve su prisutniji i u krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije. Nažalost, rešenja koja u trenutno egzistiraju u ovoj oblasti nacionalnog zakonodavstva ne daju ni potpun, ni konzistentan odgovor na značajan broj problem sa kojima se u krivičnom postupku susreće najveći broj osoba oštećenih krivičnim delom. Ovo se posebno odnosi na krivična dela sa elementima nasilja. Da problem bude veći, kada je u pitanju pravo na obeštećenje kao jedno od ključnih prava oštećenih, odgovori se ne nalaze ni u zakonskim i podzakonskim aktima iz drugih oblasti prava.

Uz predstavljanje odredbi Zakonika o krivičnom postupku Republike Srbije koje definišu položaj i uloge koje mogu imati pasivni subjekti krivičnih dela, njihovih prava i mogućnosti ostvarivanja, s posebnom pažnjom biće predstavljeni osnovni elementi prava žrtava krivičnih dela na kompenzaciju, raspoloživi mehanizmi ostvarivanja, prepreke koje na stoje na putu njegovog ostvarivanja u punom obimu, a potom i rešenja prisutna u međunarodnim pravnim dokumentima i nacionalnim zakonodavstvima koja obavezuju, daju smernice ili mogu da posluže kao primeri dobre prakse na putu definisanja i izgradnje adekvatnijih rešenja. Pažnja će biti posvećena i definisanju i uspostavljanju različitih modela i procedura postupanja onih organa Republike Srbije koji će oživotvoriti ostvarivanje prava na naknadu štete nastale izvršenjem krivičnih dela sa elementima nasilja učinjenih sa umišljajem, a time i one koja se vezuje za izvršenje krivičnog dela trgovina ljudima.

2. Definisane problema**Pojmovno određenje žrtve krivičnog dela u međunarodnim pravnim dokumentima**

Interesovanje za položaj žrtve u krivičnom postupku novijeg je datuma. Veoma dugo u krivičnom procesnom zakonodavstvu centralno mesto zauzima o krivljeni, a krivičnoprocesna teorija bila je zaokupljena pitanjima koja se odnose na unapređenje njegovog procesnog položaja.

Oštećeni, a time i žrtve, tretirani su kao izvor saznanja o učinjenom krivičnom delu i kao jedan od korisnih izvora dokaza. Druga pitanja od značaja za njihov pravni položaj nisu bila od interesa za organe krivičnog pravnog represije. Na ovaj način, pored ostalog, dodatno je urušavan kapacitet oštećenog/oštećene (žrtve) za adekvatnu obradu traumatičnog događaja, a

veru u pravednost i samopoštovanje dodatno su razarali nesenzitivni pristupi predstavnika pravosudnih institucija.

Potrebe žrtava (zaštita privatnosti, bezbednost, zaštita od reaktiviranja trauma) se nedovoljno uvažavaju usled težnji ka što je moguće efikasnijem gonjenju učinilaca krivičnih dela, ali i usled konflikta sa kontradiktornošću i raspravnošću krivičnog postupka, javnošću suđenja, pravilom o neposrednosti u izvođenju dokaza, pravom okrivljenog na odbranu, odnosno pravom na pravično suđenje i sl.

Do većeg koncentrisanja pažnje na žrtvu kriminaliteta, nezavisno od uticaja koji ona ima na nastanak krivičnog dela i nezavisno od delinkventa, dolazi sedamdesetih godina prošlog veka. Do toga dolazi i pod uticajem tzv. druge viktimologije.³ Uz oslanjanje na stanovište da je adekvatan tretman prema žrtvama krivičnih dela odraz društvene solidarnosti sa svakom pojedinačnom žrtvom i priznanje da je takav tretman od suštinskog značaja za moralni integritet društva,⁴ u savremenoj krivičnopravnoj teoriji i praksi se sve češće kao ključni kriterijum za ocenu kvaliteta sudskih sistema uzima odnos prema žrtvama krivičnih dela.

Prvi međunarodni dokumenti koji su se bavili pitanjima žrtava kriminaliteta uopšte, odnosno njihovim pravnim položajem u krivičnom postupku i neophodnim vidovima pomoći, podrške i zaštite, počeli su da se donose sredinom osamdesetih godina dvadesetog veka. Najznačajniji dokument iz tog perioda je Deklaracija Ujedinjenih nacija o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe vlasti (u daljem tekstu Deklaracija).⁵ Deklaracija definiše pojam žrtve i najznačajnija prava koja joj pripadaju.

Prema ovom dokumentu, pojam žrtve obuhvata sva lica koja su pojedinačno ili kolektivno pretrpela štetu, a pre svega napad na svoj fizički i mentalni integritet, moralnu patnju, materijalni gubitak ili grubi napad na svoja osnovna prava, zbog činjenja ili nečinjenja koja predstavljaju kršenje krivičnih zakona države članice, uključujući i one zakone koji zabranjuju zloupotrebu vlasti (A t. 1).

Deklaracija polazi od stanovišta da se svako može smatrati žrtvom, bez obzira da li je učinilac krivičnog dela identifikovan ili nije, da li je uhapšen, da li se protiv njega vodi sudski postupak ili je proglašen krivim i bez obzira na stepen njegovog srodstva sa žrtvom. Termin žrtva obuhvata i blisku porodicu i lica koja žrtva direktno izdržava i lica koja su pretrpela štetu pomažući žrtvama koje su se našle u nevolji ili sprečavajući da dođe do žrtava (A t. 2).

Direktiva 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 25. oktobra 2012. o minimalnim standardima prava, podrške i zaštite žrtava krivičnih dela⁶ navodi, u članu 2, da za potrebe ove Direktive izraz žrtva obuhvata:

- (i) fizičko lice koje je pretrpelo štetu, uključujući i fizičke, mentalne ili emocionalne povrede ili ekonomski gubitak koji je direktno prouzrokovan krivičnim delom;
- (ii) članove porodice lica čija smrt je direktno prouzrokovana krivičnim delom, a koji su pretrpeli štetu zbog smrti tog lica.

Nešto restriktivniji pristup u definisanju žrtve ima Direktiva Saveta EU 2004/80/EC od 29. aprila 2004. koja se odnosi na kompenzaciju za žrtve krivičnih dela⁷, s obzirom da pravo na kompenzaciju priznaje žrtvama krivičnih dela sa elementima nasilja koja su učinjena sa umišljajem (t.3). Ovako shvaćen pojam žrtve zasniva se na odredbama Evropske konvencije o kompenzaciji za žrtve krivičnih dela sa elementima nasilja⁸, kojom se pravo na kompenzaciju garantuje licima koja su pretrpela teške telesne povrede ili oštećenje zdravlja, koji su direktna posledica umišljajno izvršenog krivičnog dela sa elementima nasilja, kao i licima izdržavanim od strane žrtve koja je preminula usled izvršenog umišljanog krivičnog dela sa elementima nasilja (čl. 2).

U Konvenciji Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici⁹, u članu 3, najpre se definiše značenje izraza „nasilje nad ženama“ i „nasilje u porodici“, a potom, uz oslanjanje na ova dva izraza, i značenje izraza „žrtva“. Iz navedenog proizilazi da će se fizičko lice smatrati žrtvom ukoliko je izloženo takvom kršenju ljudskih prava, diskriminaciji i delima rodno zasnovanog nasilja, kao i pretnji ovakvim ponašanjima, prinudi, odnosno arbitrarnom lišavanju slobode u javnosti ili privatnom životu, koje dovodi ili može da dovede do fizičke, seksualne, psihičke ili ekonomske povrede, odnosno patnje.

Pojmovno određenje žrtve krivičnog dela u krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije

Mnoštvo i raznovrsnost pasivnih subjekta, radnji i načina izvršenja, a potom i posledica krivičnih dela osnov su njihovog razlikovanja i svrstavanja u brojne kategorije, pa i na ona kod kojih se posledica manifestuje kao povreda i onih kod kojih je u pitanju ugrožavanje. O tome da posledice krivičnih dela na različite načine i u različitoj meri ugrožavaju/povređuju osnovne vrednosti zaštićene krivičnopravnim odredbama svedoče i razlike u vrstama i merama zakonom predviđenih sankcija. Moguće je govoriti o krivičnim delima protiv imovine, protiv privrede, protiv službene dužnosti, ali i onima protiv sloboda i prava čoveka i građanina, protiv časti i ugleda, protiv života i tela, protiv polne slobode i brojnim drugim, a time i o licima koja su na različite načine povređena/ugrožena krivičnim delima.

Iz rečenog proizilazi i mogućnost, može se reći i nužnost, uvođenja pojma žrtva u odredbe krivičnog zakonodavstva i njegovog diferenciranje u odnosu na pojam oštećeni u kontekstu izgradnje krivičnog postupka koji će biti izraz nastojanja države da uspostavi pravdu koja je narušena (pri čemu se brine pre svega o pravima okrivljenog), ali i mehanizam za uspostavljanje narušenih prava pojedinaca¹⁰.

Procesni zakoni pojedinih država prave razliku između pojma oštećeni i pojma žrtve krivičnog dela. Tako je, npr. u švajcarskom saveznom Zakoniku o krivičnom postupku (CPP) propisano da je oštećeni (*le lésé*) lice čija su prava neposredno povređena krivičnim delom (art. 115 al. 1 CPP), kao i lice koje ima svojstvo za podnošenje krivične tužbe (*la plainte pénale*) (art. 115 al. 2 CPP). Žrtvom (*la victime*) se smatra oštećeni krivičnim delom koji je pretrpeo neposrednu povredu svog fizičkog, psihičkog ili seksualnog integriteta (art. 116 al. 1 CPP).¹¹ Zakon o kaznenom postupku Republike Hrvatske¹² žrtvu krivičnog dela određuje kao lice koje zbog učinjenog krivičnog dela trpi fizičke i duševne posledice, imovinsku štetu ili bitnu povredu osnovnih prava i sloboda (čl. 202. st. 11), dok pojam oštećeni, osim žrtve, obuhvata i drugo lice čije je kakvo lično ili imovinsko pravo povređeno ili ugroženo krivičnim delom, a učestvuje u svojstvu oštećenog u krivičnom postupku (čl. 202 st. 12).

Važeće krivično zakonodavstvo Republike Srbije opredelilo se samo u pogledu značenja izraza oštećeni. U članu 2 Zakonika o krivičnom postupku¹³ (u daljem tekstu ZKP) navedeno je: "oštećeni" je lice čije je lično ili imovinsko pravo krivičnim delom povređeno ili ugroženo. U načelu, pojmom oštećeni u krivičnoprocesnom smislu se označavaju osobe koje se u krivičnom materijalnom pravu prepoznaju kao pasivni subjekti krivičnog dela.

Uz izraz oštećeni, za označavanje pasivnih subjekata krivičnih dela Krivični zakonik¹⁴ koristi i pojmove koji bliže određuju njihovu poziciju u kontekstu radnje izvršenja krivičnog dela i nastupelih posledica, pa i izraze povređeni, ranjeni, ubijeni, žrtva, itd. Zakonodavac na precizira značenja navedenih izraza, ali se ona, bez većih poteškoća, s obzirom da se vezuju za sadržaje bića pojedinih krivičnih dela, mogu odrediti za svaki od navedenih, ali ne i za izraz žrtva.

Uprkos tome što izraz žrtva ne prepoznaje kao opšti institut i ne definiše njegovo značenje, zakonodavac mu u Krivičnom zakoniku Republike Srbije (u daljem tekstu: KZ RS) pridaje poseban značaj i izdvaja ga:

- u okviru odredbi kojima definiše opšta pravila o odmeravanju kazne („sud će učiniocu krivičnog dela odmeriti kaznu.... uzimajući u obzir naročito njegov odnos prema žrtvi krivičnog dela“ - član 54);

- u okviru odredbi o zaštitnom nadzoru (“sud može odrediti da se učinilac stavi pod zaštitni nadzor, ako se, s obziromna njegov odnos prema žrtvi krivičnog dela...” - član 72, “zaštitni nadzor može obuhvatiti jednu ili više od sledećih obaveza: otklanjanje ili ublažavanje štete pričinjene krivičnim delom, a naročito izmirenje sa žrtvom učinjenog krivičnog dela” - član 73);

- u okviru odredbi o izricanju sudske opamene (“pri odlučivanju da li će izreći sudsku opomenu sud će ... posebno uzeti u obzir naročito njegov odnos prema žrtvi krivičnog dela...” - član 77. st. 4);

- u odredbi o krivičnom delu trgovine ljudima (“ko zna ili je mogao znati da je lice žrtva trgovine ljudima...” - član 388. st. 8).

Činjenica je da zakonodvac konkretizaciju pojma žrtva njenim vezivanjem za određeno krivično delo vrši jedino uz oslanjanje na odredbe kojima predviđa krivično delo trgovine ljudima (čl. 388 KZ RS). Saglasno zaskonskom određenju ovog krivičnog dela, žrtva trgovine ljudima je osoba koja je u cilju eksploatacije njenog rada, prinudnog rada, vršenja krivičnih dela, prostitucije ili druge vrste seksualne eksploatacije, prosjačenja, upotrebe u pornografske svrhe, uspostavljanja ropskog ili njemu sličnog odnosa, radi oduzimanja organa ili dela tela ili radi korišćenja u oružanim sukobima, silom ili pretnjom, dovođenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi, zloupotrebom ovlašćenja, poverenja, odnosa zavisnosti, teških prilika drugog, zadržavanjem ličnih isprava ili davanjem ili primanjem novca ili druge koristi, vrbovana, prevezena, prebačena, predata, prodana, kupljena, sakrivena ili držana.

Prava žrtava krivičnih dela u međunarodnim i nacionalnim pravnim dokumentima

Uporedo sa definisanjem pojma „žrtve“, međunarodni dokumenti određuju i skup osnovnih prava koja se garantuju žrtvama, a među njima i pravo na pristup pravdi i fer postupanje. Ovo pravo, između ostalog, podrazumeva preduzimanje mera za smanjivanje neprijatnosti, zaštitu privatnosti žrtve kada je potrebno, i zaštitu žrtve i njene porodice od zastrašivanja i odmazde (član A, stav 6, tačka d. Deklaracije Ujedinjenih nacija o osnovnim principima pravde za žrtve kriminaliteta i zloupotrebe vlasti).

Kao pravo žrtva krivičnih dela izdvaja se i pravo na naknadu štete (kompenzaciju od strane države) i na korišćenje pravnih mehanizama, u skladu sa nacionalnim zakonodavstvima, u svrhu brze i efikasne reparacije posledica stradanja koja su pretrpele. Posebno se ističe da se sudski i administrativni mehanizmi moraju uspostaviti i ojačati tamo gde je to neophodno, kako bi se žrtvama omogućilo da budu obeštećene putem formalnih ili neformalnih procedura koje su pravovremene, pravične, finansijski dostupne i pristupačne. Naglašava se i to da žrtve moraju biti obavestene o svom pravu da traže obeštećenje putem ovakvih mehanizama (član A stav 4 i 5).

U okviru Direktive 2012/29/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 25 oktobra 2012. godine o minimanim standardima prava, podrške i zaštite žrtava krivičnih dela, uz brojna druga prava žrtva (uključujući i pravo na informisanje, na to da bude saslušana, da razume i da bude pravilno shvaćena, na pravno sredstvo i pravnu pomoć, na podršku, pomoć i zaštitu, na privatnost, na onemogućavanje kontaktiranja od strane izvršioca, na povraćaj imovine, na individualni pristup i uvažavanje posebnih potreba svih žrtava, a naročito dece) posebno su naglašena njen pravo na naknadu troškova i na donošenje sudske odluke o naknadi štete od strane učinioca u krivičnom postupku.

U članu 2 Evropske konvencije o kompenzaciji žrtava krivičnih dela sa elementima nasilja, žrtvama koje su pretrpele teške telesne povrede ili pogoršanje zdravlja koje se može direktno pripisati umišljajno učinjenom krivičnom delu sa elementima nasilja i izdržanim članovima porodice žrtve koja je umrla usled takvog krivičnog dela garantuje se kompenzacija uz doprinos države za slučaj da je nije bilo moguće obezbediti iz drugih izvora.

U članu 15 Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima¹⁵, pod naslovom „Nadoknada štete i pravna zaštita“, navodi se da svaka strana ugovornica treba da osigura da žrtve imaju pristup, i to od prvog kontakta sa nadležnim organima, informacijama o odgovarajućim sudskim i upravnim postupcima na jeziku koji razumeju, kao i to da treba da obezbede pravo na pravni savet i besplatnu pravnu pomoć žrtvama pod uslovima koje propisuje njeno unutrašnje pravo. Posebno je naglašeno da svaka strana ugovornica treba svojim unutrašnjim pravom da obezbedi pravo žrtava na odštetu od izvršilaca krivičnih dela, kao i da usvoji zakonodavne ili druge mere kako bi se garantovala odšteta žrtvama, u skladu sa uslovima koje propisuje njeno unutrašnje pravo. Primera radi, kao modaliteti navedeni su osnivanje fonda za obeštećenje žrtava, odnosno mere i programi za socijalnu pomoć i socijalnu integraciju žrtava, koji bi mogli da se finansiraju iz sredstava prikupljenih primenom novčanih kazni, zaplenom i drugim načinima oduzamanja sredstva ili prihoda od krivičnih dela, odnosno druge imovine čija vrednost odgovara takvom prihodu.

U članu 30 Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, navodi se da će članice preduzeti neophodne zakonodavne odnosno druge mere kako bi omogućile žrtvama pravo na naknadu od učinilaca za svako krivično delo iz ove Konvencije, kao i to da će odgovarajuća državna naknada biti dodeljena, i to u razumnom vremenskom roku, onima koji su zadobili ozbiljne telesne povrede, odnosno onima kojima je narušeno zdravlje, ukoliko šteta nije pokrivena iz drugih izvora kao što je učinilac, osiguranje, odnosno državno zdravstveno i socijalno davanje. Istom odredbom naglašeno je da se ovim neće sprečiti članice da zahtevaju povraćaj naknade od učinioaca, dokle god se vodi računa o bezbednosti žrtve¹⁶.

Uvođenje pojma žrtve u nacionalno zakonodavstvo Republike Hrvatske prati gotovo kontinuirano unapređenje njenih prava¹⁷.

U Republici Srbiji pasivni subjekti krivičnog dela mogu se kao oštećeni pojaviti u krivičnom postupku i to u različitim ulogama, a time i sa brojnim pravima opšteg tipa, pa i onima koja se vezuju samo za određene procesne uloge: 1) oštećenog kao tužioca (supsidijarnog tužioca u krivičnom postupku za krivično delo koje se goni po službenoj dužnosti); 2) oštećenog sa predlogom za krivično gonjenje (u slučaju krivičnih dela koja se gone po službenoj dužnosti i predlogu); 3) privatnog tužioca (u postupku za krivična dela koja se gone po privatnoj tužbi); 4) svedoka i 5) lica koje je podnelo imovinskopravni zahtev.

U članu 50 ZKP, navedeno je da oštećeni, uz brojna druga, pa i prava da ukaže na činjenice i da predlaže dokaze koji su od važnosti za predmet dokazivanja, da razmatra spise i razgleda predmete koji služe kao dokaz, može da: angažuje punomoćnika iz reda advokata; bude obavešten o odbacivanju krivične prijave ili obustavi istrage ili odustanku javnog tužioca od krivičnog gonjenja i da izjavi prigovor na ove odluke; bude poučen o mogućnosti da preuzme krivično gonjenje i zastupanje optužbe; prisustvuje pripremnom ročištu i glavnom pretresu i da učestvuje u izvođenju dokaza; podnese predlog i dokaze za ostvarivanje imovinskopravnog zahteva i da predloži privremene mere za njegovo obezbeđenje; podnese žalbu protiv odluke o troškovima krivičnog postupka i dosuđenom imovinskopravnom zahtevu (osim ako u postupku učestvuje ili je učestvovao u svojstvu supsidijarnog tužioca, s obzirom da tada žalbu može izjaviti iz svih zakonom predviđenih razloga); bude obavešten o ishodu krivičnog postupka i da mu bude dostavljena pravnosnažna presuda.

Oštećeni ima i pravo da preduzima druge radnje u skladu sa ZKP u koje su, između ostalog, uvrštene i: podnošenje krivične prijave i predloga za krivično gonjenje; prisustvo uviđaju i ispitivanju svedoka ili veštaka u istrazi; predlaganje javnom tužiocu da postavi određena pitanja osumnjičenom, svedoku ili veštaku, da po odobrenju javnog tužioca neposredno postavi pitanja ovim licima; traženje statusa posebno osetljivog svedoka ili zaštićenog svedoka i dr. Sa navedenim pravima oštećenog će upoznati javni tužilac i sud.

Ako je oštećeni maloletnik ili lice koje je potpuno lišeno poslovne sposobnosti, njegov zakonski zastupnik je ovlašćen da daje sve izjave i da preduzima sve radnje na koje je po ovom zakoniku ovlašćen oštećeni. Zakonski zastupnik može svoja prava da vrši preko punomoćnika (član 56 ZKP).

Oštećeni kao tužilac ima niz prava, pa i pravo da: 1) zastupa optužbu; 2) podnese predlog i dokaze za ostvarivanje imovinskopravnog zahteva i da predloži privremene mere za njegovo obezbeđenje; 3) angažuje punomoćnika iz reda advokata; 4) zahteva postavljanje punomoćnika (ovo pravo može se ostvariti kada se krivični postupak vodi za krivično delo za koje se po zakonu može izreći kazna zatvora u trajanju preko pet godina - ako je to u interesu postupka i ako oštećeni, prema svom imovnom stanju, ne može snositi troškove zastupanja); 5) preduzima druge radnje, kada je to određeno ovim zakonikom. Uz navedena, oštećeni kao tužilac ima i prava koja pripadaju javnom tužiocu, osim onih koja javni tužilac ima kao državni organ (član 58 ZKP). U postupku koji se vodi po optužbi oštećenog kao tužioca, javni tužilac ima pravo da do završetka glavnog pretresa preuzme krivično gonjenje i zastupanje optužbe (čl. 62 ZKP).

U članu 53 ZKP navedeno je da se za krivična dela za koja se goni po predlogu oštećenog, predlog podnosi nadležnom javnom tužiocu. Predlog za krivično gonjenje podnosi se u roku od tri meseca od dana kad je oštećeni saznao za krivično delo i osumnjičenog. U istom članu apostrofirano je i to da će se smatrati da je oštećeni podneo predlog za krivično gonjenje ako je podneo krivičnu prijavu ili predlog za ostvarivanje imovinskopravnog zahteva u krivičnom postupku.

Oštećeni koji se u postupku javlja kao privatni tužilac ima pravo da: 1) podnese i zastupa privatnu tužbu; 2) podnese predlog i dokaze za ostvarivanje imovinskopravnog zahteva i da predloži privremene mere za njegovo obezbeđenje; 3) angažuje punomoćnika iz reda advokata; 4) preduzima druge radnje kada je to određeno ZKP. Pored navedenih prava, privatni tužilac ima prava koja pripadaju javnom tužiocu, osim onih koja javni tužilac ima kao državni organ.

Od značaja za sagledavanje ostvarivanje prava oštećenog na naknadu štete je i odredba ZKP u koja predviđa da, ako oštećeni umre u toku roka za davanje izjave o preuzimanju krivičnog gonjenja ili za podnošenje predloga za krivično gonjenje, odnosno u toku postupka, njegov bračni drug, lice sa kojim živi u vanbračnoj ili kakvoj drugoj trajnoj zajednici života, deca, roditelji, usvojenici, usvojitelji, braća, sestre i zakonski zastupnik mogu u roku od tri meseca posle njegove smrti dati izjavu da preuzimaju gonjenje ili podneti predlog, odnosno dati izjavu da ostaju pri predlogu (čl 57 ZKP).

Pravo žrtava krivičnih dela na kompenzaciju i njegovo ostvarivanje u Republici Srbiji

Za razliku od zakonodavca, lica oštećena krivičnim delom njegovu težinu većim delom posmatraju sa aspekta štete koju su pretrpela, a manje kroz krivicu učinioca. U ovome se prepoznaje i najsnažniji pokretač njihovog aktivnog odnosa, tj. prijavljivanja imovinskih, ali i drugih krivičnih dela kojima im se nanosi materijalna šteta, a potom i njihovog učestvovanja u krivičnom postupku. I žrtve krivičnih dela pravo na naknadu štete, odnosno kompenzaciju¹⁸ posmatraju kao svojevrsan vid satisfakcije za pretrpljeno zlo, odnosno zadovoljenja

pravičnosti, iako je pravo na naknadu štete samo jedno od brojnih zagwarantovanih prava žrtava krivičnih dela.

Kompenzacija, šteta, restitucija i reparacija često se koriste za pozivanje na iste ili veoma slične koncepte, odnosno naknadu nekom licu za gubitak, nanošenje povrede, štete ili zla, posebno odgovarajućim plaćanjem.¹⁹ Izraz „kompenzacija“ znači celokupan koncept plaćanja naknade nekom licu, bez obzira na izvor plaćanja, korišćene mehanizme ili tipove gubitaka koje treba nadoknaditi. Kompenzacijom su obuhvaćene odštete date po shemama koje finansira država, kao i odštete u krivičnim i parničnim postupcima i radnim sporovima. Izraz „šteta“ se odnosi na novčani iznos koji lice kome je nanescena šteta ili zlo ima pravo da dobije od učinioca kao kompenzaciju za nanesceno zlo²⁰.

Šteta naneta žrtvi izvršenjem krivičnog dela može biti materijalna i nematerijalna. Materijalna šteta se odnosi na finansijske ili novčane gubitke, kao što su medicinski, bolnički i pogrebni troškovi, gubitak budućih zarada i povlastica vezanih za zaposlene, neisplaćene plate, kao i troškovi za štetu nanescenu imovini.

Nematerijalna, moralna šteta odnosi se na svaki drugi nefinansijski ili nenovčani gubitak, npr. duševnu patnju, gubitak ugleda ili časti, bol i patnju, neugodnosti, gubitak životne radosti, gubitak društvenog života i gubitak partnera – prijatelja.

Žrtve krivičnih dela u Srbiji naknadu štete mogu ostvarivati kako u parnici, tako i u okviru krivičnog postupka, pre svega posredstvom instituta imovinskopravnog zahteva.

Kompenzacija u parničnom postupku sprovodi se u skladu sa odredbama Zakona o obligacionim odnosima²¹, prema kojem žrtva koja je pretrpela materijalnu štetu ima pravo na njenu naknadu, odnosno na uspostavljanje ranijeg stanja i naknadu u novcu.

Žrtva ima pravo da joj se dosudi i pravična novčana naknada za pretrpljene fizičke bolove, duševne bolove zbog umanjenja životne aktivnosti, naruženosti, povrede ugleda, časti, slobode ili prava ličnosti, smrti bliskog lica i za strah. Sud će, ako nađe da okolnosti slučaja (naročito jačina bolova i straha i njihovo trajanje) to opravdavaju, dosuditi pravičnu novčanu naknadu nezavisno od naknade materijalne štete, kao i u njenom odsustvu (član 200 Zakona o obligacionim odnosima).

Pravičnost novčane naknade podrazumeva da njena visina oštećenom pruži odgovarajuću satisfakciju shodno značaju povređenog dobra i težini povrede, a o visini naknade sud odlučuje po slobodnom uverenju.²²

Saglasno odredbama člana 201 i člana 194 Zakona o obligacionim odnosima, članovi uže porodice (bračni drug, deca, roditelji, a pod određenim uslovima braća i sestre) koji su trpeli duševne bolove, odnosno lica koja je poginuli izdržavao ili redovno pomagao i koja su po zakonu imala pravo da od njega zahtevaju izdržavanje imaju i pravo na pravičnu novčanu naknadu, odnosno pravo na naknadu štete.

Odlučivanje o naknadi štete od strane učinioca u krivičnom postupku je naročito podstaknuto uvođenjem pojedinih krivičnoprocesnih i krivičnopravnih instituta u zakonodavstvo Republike Srbije. Nema sumnje da su ova rešenja inspirisana, pored ostalog, i idejama restorativne pravde i shvatanjem poravnanja (izmirenja) učinioca i žrtve kao jedne od važnih alternativa krivičnim sankcijama. Na ovaj način, znatno su proširene i mogućnosti za (brzu) kompenzaciju žrtve od strane učinioca. U Krivičnom zakoniku, Zakoniku o krivičnom postupku i Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica²³ postoji više instituta kojima se učinilac stimuliše da nadoknadi štetu oštećenom. Od značaja za razmatranje mogućnosti kompenzacije žrtava su i odredbe Zakona o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela.²⁴

Krivični zakonik predviđa da sud može osloboditi od kazne učinioca krivičnog dela za koje je propisana kazna zatvora do pet godina koji posle izvršenog dela, a pre nego što je saznao da je otkriven, otkloni posledice dela ili nadoknadi štetu prouzrokovanu krivičnim delom (član 58 st. 3). Sud može osloboditi od kazne i učinioca krivičnog dela za koje je

propisana kazna zatvora do tri godine ili novčana kazna, ako je na osnovu postignutog sporazuma sa oštećenim ispunio sve obaveze iz tog sporazuma (član 59). Značajno je napomenuti i to da Krivični zakonik (član 54) propisuje da će sud, prilikom odmeravanja kazne učiniocu, naročito uzeti u obzir njegov odnos prema žrtvi krivičnog dela (ovo i kroz ostvarivanje njenog prava na naknadu štete).

U članu 283 stav 1 tačka 1 i 4 ZKP, u okviru instituta odlaganja krivičnog gonjenja, predviđena je mogućnost odustanka javnog tužioca od krivičnog gonjenja za krivična dela za koja je propisana novčana kazna ili kazna zatvora do pet godina, ako osumnjičeni prihvati jednu ili više alternativno navedenih obaveza. Reparacija oštećenog, odnosno njegovo materijalno namirenje, ostvaruje se kroz ostvarivanje sledećih obaveza prihvaćenih od strane osumnjičenog: otklanjanje štetnih posledica nastalih izvršenjem krivičnog dela; naknada pricinjene štete i ispunjavanje dospelih obaveza izdržavanja. Za postizanje saglasnosti ili obeštećenja žrtve, prilikom uređenja svakog slučaja oportuniteta, ima smisla predvideti postupak medijacije između oštećenog i učinioca, ali tako da se on ne pretvori u prepreku koja će sprečavati primenu oportuniteta gonjenja.²⁵

U slučaju krivičnih dela za koja je propisana kazna zatvora do tri godine, javni tužilac može odbaciti krivičnu prijavu ako je osumnjičeni, usled stvarnog kajanja, sprečio nastupanje štete ili je štetu u potpunosti već nadoknadio, a javni tužilac, prema okolnostima slučaja, oceni da izricanje krivične sankcije ne bi bilo pravično (član 284. st.3. ZKP).

Uz javni interes koji se zaključenjem sporazuma o priznanju krivice nastoji osigurati, a ispoljava se u brzom i efikasnom okončanju krivičnog postupka, u kome se, uz ekonomično korišćenje svih državnih resursa, utvrđuje i pravo države na kažnjavanje, javni tužilac treba da zaštiti i interese žrtve, te se sporazum o priznanju krivičnog dela u određenoj meri javlja i kao instrument restorativne pravde. O interesima oštećenog javni tužilac treba da vodi računa i da nastoji da ih u optimalnoj meri zadovolji, jer će ih sud obavezno uzimati u obzir prilikom ocene da li treba prihvatiti sporazum o priznanju krivičnog dela.

Uz navođenje da javni tužilac i okrivljeni mogu zaključiti sporazum o priznanju krivičnog dela od donošenja naredbe o sprovođenju istrage pa do završetka glavnog pretresa, zakonodavac je u članu 313 st. 6 ZKP predvideo da će javni tužilac, pre zaključenja sporazuma, pozvati ovlašćeno lice da podnese imovinskopravni zahtev ukoliko ga ono nije postavilo.

Iako obaveze okrivljenog prema oštećenom mogu da budu različite prirode, kao predmet sporazuma zakonodavac predviđa samo imovinskopravni zahtev oštećenog (član 314 st. 1 tačka 4). U slučaju da priroda obaveze omogućava da se započne sa njihovim izvršenjem pre podnošenja sporazuma sudu, postoji i mogućnost da se kao obaveze okrivljenog dogovore i one iz člana 283 stav 1 ZKP (član 314 st. 2 tačka 2).

Za razliku od rešenja koje je bilo prisutno u Zakoniku o krivičnom postupku iz 2001. godine²⁶ (ZKP/2001) koji je predviđao: da je sud dužan da prilikom ocene zakonitosti i prihvatljivosti sporazuma, sa stanovišta javnog interesa i zaštite prava oštećenog, izvidi, a potom i da oceni da li su sporazumom o priznavanju krivice povređena prava oštećenog ili da li je on protivan razlozima pravičnosti; da sud u obrazloženju rešenja o usvajanju sporazuma o priznavanju krivice posebnu pažnju treba da obrati na klauzulu o imovinskopravnom zahtevu; da oštećeni ima pravo žalbe protiv rešenja o usvajanju sporazuma (član 282v st. 11 ZKP/2001), aktuelni ZKP ne sadži nijednu odredbu slične sadržine, pa ni onu koja predviđa pravo oštećenog da podnese žalbu na onaj deo odluke koji se odnosi na njegov imovinsko pravni zahtev. Protiv presude kojom je prihvaćen sporazum o priznanju krivičnog dela, žalbu mogu izjaviti javni tužilac, okrivljeni i njegov branilac (član 317 ZKP). Navedena lica mogu u roku od osam dana od dana dostavljanja presude izjaviti žalbu zbog postojanja razloga iz člana 338 stav 1 ZKP, odnosno zbog toga što se presuda ne odnosi na predmet sporazuma (član 314 ZKP).

U delu kojim reguliše pitanje sporazuma o svedočenju okrivljenog (okrivljenog saradnika), uz slična rešenja vezana za imovinskopravni zahtev oštećenog, zakonodavac naglašava da rešenje o prihvatanju sporazuma obavezuje prvostepeni i sud pravnog leka prilikom donošenja odluke o krivičnoj sankciji, o troškovima krivičnog postupka, o oduzimanju imovinske koristi pribavljene krivičnim delom, o imovinskopravnom zahtevu i o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela, pod uslovom da je okrivljeni saradnik u potpunosti ispunio obaveze iz sporazuma (član 326 st. 1 ZKP).

O tome da postoji nešto veća mogućnost zaštite i svojevrsnog pritiska usmerenog na ostvarivanje imovinskopravnog zahteva oštećenog u slučaju sporazuma o svedočenju okrivljenog može se zaključiti iz člana 326 st. 2 tačka 1 ZKP. Njom je, pored ostalog, predviđeno da će sud staviti van snage rešenje o prihvatanju sporazuma za slučaj da okrivljeni saradnik nije ispunio obaveze iz sporazuma (ovo uključuje i onaj njegov deo koji se odnosi na imovinskopravni zahtev oštećenog).

U Zakonu o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica predviđena je mogućnost da se postupanje po principu oportuniteta krivičnog gonjenja u odnosu na maloletnika uslovi ispunjavanjem određenih obaveza (realizacijom vaspitnih naloga) od strane maloletnika, među kojima je i poravnanje sa oštećenim. Cilj ovakvog rešenja je da se naknadom štete, izvinjenjem, radom ili na neki drugi način, u celini ili delimično otklonile štetne posledice krivičnog dela (član 7). Među posebnim obavezama koje sud može izreći maloletniku navedena je obaveza da u okviru sopstvenih mogućnosti naknadi štetu koju je prouzrokovao (član 14 st. 2 tačka 2).

U članu 62 Zakona o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnog dela predviđeno je da imovina i novčana sredstva dobijena prodajom imovine postaju svojina Republike Srbije kada odluka o trajnom oduzimanju imovine postane pravnosnažna. Po odbitku troškova upravljanja oduzetom imovinom i namirenju imovinskopravnog zahteva oštećenog, novčana sredstva dobijena prodajom trajno oduzete imovine uplaćuju se u budžet Republike Srbije (član 63).

Zakon o oduzimanju imovine proistekle iz krivičnih dela iz 2008. godine,²⁷ predviđao je da se novčana sredstva dobijena prodajom trajno oduzete imovine, nakon tzv. prioritetne raspodele (troškovi upravljanja oduzetom imovinom, namirenje imovinskopravnog zahteva oštećenog), uplaćuju u budžet Republike Srbije, kao i to da se u iznosu od po 20% raspoređuju za finansiranje rada suda, javnog tužilaštva, Jedinice MUP-a Srbije za upravljanje finansijskim istragama i Direkcije za upravljanje oduzetom imovinom. Preostala novčana sredstva mogla su da se koriste za finansiranje socijalnih, zdravstvenih, prosvetnih i drugih ustanova, u skladu sa aktom Vlade (član 49).

Imovinskopravni zahtev kao način ostvarivanja prava na kompenzaciju žrtava krivičnih dela

Jedan od najduže primenjivanih načina kompenzacije u krivičnom postupku odnosi se na primenu instituta imovinskopravnog zahteva. Zakonikom o krivičnom postupku određeno je da se imovinskopravni zahtev može odnositi na naknadu štete, povraćaj stvari ili poništaj određenog pravnog posla. Ukoliko je nastao usled izvršenja krivičnog dela ili protivpravnog dela koje je u zakonu određeno kao krivično delo, na predlog ovlašćenih lica raspraviće se u krivičnom postupku, ako se time ne bi znatno odugovlačio ovaj postupak (član 252 ZKP).

Imovinskopravni zahtev u postupku može podneti lice koje je ovlašćeno da takav zahtev ostvaruje u parničnom postupku. U članu 74 stav 1 Zakona o parničnom postupku navedeno je da stranka u postupku može da bude svako fizičko i pravno lice.²⁸ Podnosilac

imovinskopravnog zahteva je dužan da određeno označi svoj zahtev i da podnese dokaze (član 253 st. 1 i 2 ZKP).

Imovinskopravni zahtev se podnosi organu postupka i to najkasnije do završetka glavnog pretresa pred prvostepenim sudom. Ako ovlašćeno lice nije podnelo imovinskopravni zahtev do podizanja optužbe, obavestiće se da ga može podneti do završetka glavnog pretresa (član 254 ZKP).

Ovlašćena lica mogu do završetka glavnog pretresa odustati od imovinskopravnog zahteva u krivičnom postupku i ostvarivati ga u parničnom postupku. U slučaju odustanka, imovinskopravni zahtev se ne može ponovo podneti.

Ako je imovinskopravni zahtev posle podnošenja, a pre završetka glavnog pretresa, prešao na drugo lice po pravilima imovinskog prava, pozvaće se to lice da se izjasni da li ostaje kod zahteva. Ako se uredno pozvani ne odazove, smatra se da je odustao od podnetog imovinskopravnog zahteva (član 255 ZKP).

Organ postupka će saslušati okrivljenog o činjenicama u vezi sa imovinskopravnim zahtevom i proveriće okolnosti koje su od važnosti za njegovo utvrđivanje. Organ postupka je dužan da prikupi dokaze za odlučivanje o zahtevu i pre nego što je on podnet.

Ako bi se prikupljanjem dokaza i proverom okolnosti o imovinskopravnom zahtevu znatno odugovlačio postupak, organ postupka će se ograničiti na prikupljanje onih podataka čije utvrđivanje kasnije ne bi bilo moguće ili bi bilo znatno otežano (član 256 ZKP).

Na predlog ovlašćenih lica mogu se u krivičnom postupku, po odredbama zakona koji uređuje postupak izvršenja i obezbeđenja, odrediti privremene mere obezbeđenja imovinskopravnog zahteva nastalog usled izvršenja krivičnog dela ili protivpravnog dela koje je u zakonu određeno kao krivično delo. O ovom predlogu odlučuje rešenjem u istrazi sudija za prethodni postupak, a posle podignute optužnice veće. Žalba protiv rešenja o privremenim merama ne zadržava izvršenje rešenja. (član 257 st. 1, 2 i 3 ZKP).

O imovinskopravnom zahtevu odlučuje sud. Kad se sud oglasi nenadležnim za krivični postupak, uputiće ovlašćeno lice da imovinskopravni zahtev može podneti u krivičnom postupku koji će otpočeti ili biti nastavljen pred nadležnim sudom.

Kad sud donese presudu kojom se okrivljeni oslobađa od optužbe ili kojom se optužba odbija ili kad rešenjem obustavi krivični postupak, uputiće ovlašćeno lice da imovinskopravni zahtev može ostvarivati u parničnom postupku.

U presudi kojom okrivljenog oglašava krivim ili rešenju o izricanju mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja, sud će ovlašćenom licu dosuditi imovinskopravni zahtev u celini ili delimično, a za višak uputiti na parnični postupak. Ako podaci krivičnog postupka ne pružaju pouzdan osnov ni za potpuno, ni za delimično presuđenje, sud će ovlašćeno lice uputiti da imovinskopravni zahtev u celini može da ostvaruje u parničnom postupku.

Ako se imovinskopravni zahtev odnosi na povraćaj stvari, a sud ustanovi da stvar pripada oštećenom i da se nalazi kod okrivljenog ili kod nekog od učesnika u krivičnom delu ili kod lica kome su je oni dali na čuvanje, odrediće u osuđujućoj presudi ili rešenju o izricanju mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja da se stvar preda oštećenom.

Ukoliko se imovinskopravni zahtev odnosi na poništaj određenog pravnog posla, a sud nađe da je zahtev osnovan, izreći će u osuđujućoj presudi ili rešenju o izricanju mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja potpun ili delimični poništaj tog pravnog posla, s posledicama koje iz toga proističu, ne dirajući u prava trećih lica (član 258 ZKP).

Pravnosnažnu presudu ili rešenje kojim je odlučeno o imovinskopravnom zahtevu sud može u krivičnom postupku izmeniti samo povodom ponavljanja krivičnog postupka i zahteva za zaštitu zakonitosti. Izuzetno, osuđeni, odnosno njegovi naslednici mogu samo u parničnom postupku zahtevati da se pravnosnažna presuda ili rešenje krivičnog suda kojom je odlučeno o imovinskopravnom zahtevu izmeni i to ako postoje uslovi za ponavljanje postupka po odredbama zakona koji uređuje parnični postupak (član 259 ZKP).

Ako se radi o stvarima koje nesumnjivo pripadaju oštećenom, a ne služe kao dokaz u krivičnom postupku, predaće se oštećenom i pre završetka postupka. Ako se više oštećenih spore o svojini stvari, uputiće se na parnični postupak, a sud će u krivičnom postupku odrediti samo čuvanje stvari kao privremenu meru obezbeđenja (član 260 ZKP).

U okviru odredbe kojom definiše ostvarivanje prava na naknadu štete koja je nastala izvršenjem krivičnog dela, Krivični zakonik RS predviđa posebna pravila postupka oduzimanja imovinske koristi u slučaju usvajanja imovinskopravnog zahteva oštećenog u krivičnom postupku. Sud će takvim situacijama izreći oduzimanje imovinske koristi samo ako ona prelazi dosuđeni imovinskopravni zahtev oštećenog (član 93).

Ukoliko je upućen na parnicu radi ostvarenja imovinskopravnog zahteva, oštećeni može tražiti da se namiri iz oduzete imovinske koristi (pod uslovom da u roku od šest meseci od pravnosnažnosti odluke kojom je upućen na parnicu istu i pokrene). Sličnu obavezu ima i oštećeni koji u krivičnom postupku nije podneo imovinskopravni zahtev, s tim da je rok za pokretanje parnice tri meseca od saznanja za presudu kojom je izrečeno oduzimanje imovinske koristi, a najdalje tri godine od pravnosnažnosti odluke o oduzimanju imovinske koristi.

Zahtev za namirenje iz oduzete imovinske koristi oštećeni mora podneti u roku od tri meseca od pravnosnažnosti odluke kojom je usvojen njegov imovinskopravni zahtev.

Kritički osvrt na postojeća rešenja ostvarivanja prava na kompenzaciju žrtava krivičnih dela u Republici Srbiji i preporuke njihovog unapređenja

Imajući u vidu da je u interesu žrtve krivičnog dela omogućavanje što jednostavnijeg i dostupnijeg postupka ostvarivanja naknade štete, mogućnost podnošenja imovinskopravnog zahteva u krivičnom postupku i pojačana obaveza suda u pogledu odlučivanja o njemu nameće se kao jedno od mogućih rešenja. Ovo zbog činjenice da se žrtva koja je podnela imovinskopravni zahtev u uslovima koje predviđa Zakonik o krivičnom postupku, kao i druga lica oštećena krivičnim delom, gotovo uvek upućuje na ostvarivanje ovog prava u parničnom postupku.

Izbegavanje krivičnih suda da u većoj meri odlučuju o imovinskopravnom zahtevu, tj. pribegavanje praksi upućivanja žrtva krivičnih dela da imovinskopravni zahtev ostvaruju u parničnom postupku nije prihvatljivo iz više razloga, a može se reći ni pravedno, između ostalog i s obzirom na to da parnični postupci suviše dugo traju, da skopčani su sa velikim finansijskim izdacima, a neretko se dešava da oštećeni ne mogu da realizuju naplatu dosuđene naknade u izvršnom postupku.

Pored toga, žrtve su, veoma često potpuno, obeshrabrene da pokrenu parnični postupak, između ostalog i zbog manjakovisti rešenja krivičnoprocesnog zakonodavstva koja u dovoljnoj meri ne uvažavaju osobenosti situacije žrtve prouzrokovane izvršenjem krivičnog dela i posledicama koje ono za sobom gotovo neminovno proizvodi. Žrtve krivičnih dela se teško nose se problemima koji sa sobom nose krivični postupci koji se odužuju nedogled (pojedni su čak zatarevali) i patnjama koje produbljuje svako njihovo pojavljivanje u sudnici, a posebno ono koje uključuje i viđanje za izvršiocem i njemu bliskim licima.

Dodatni problem nastaje ukoliko parnični sud odluči da donose rešenja o prekidu parničnog postupka do pravnosnažnog okončanja krivičnog postupka (član 233 Zakona o parničnom postupku).

Kada presuda u krivičnom postupku kojom se okrivljeni oglašava krivim postane pravnosnažna, parnične sudije, neretko, na predlog tužene strane (okrivljenog) prihvataju da ponovo izvode iste one dokaze na kojima je zasnovana krivična presuda (uključujući i

saslušanja žrtava koje su kao svedoci svoje iskaze već dali u krivičnom postupku). Uz dodatnu traumatizaciju žrtve, na ovaj način se poskupljuje i bezrazložno odugovlači parnični postupak.

Pored saslušanja parničnih stranaka i svedoka u parničnom postupku, dokazi se gotovo redovno izvode i veštačenjem. Radi utvrđivanja osnova i visine naknade nematerijalne štete, najčešće se obavljaju dve vrste veštačenja, medicinsko i psihijatrijsko. Ponekad se odmah određuje komisijsko veštačenje iz obe struke, na okolnost umanjenja opšte životne aktivnosti, pretrpljenog straha, duševnih patnji i fizičkih bolova, kao i naruženosti.

Ova faza postupka često traje predugo jer se na nalaz i mišljenje veštaka u parničnom postupku najčešće čeka mesecima (za razliku od krivičnog postupka gde se, zbog potreba hitnosti postupka, posebno kada su u pitanju predmeti u kojima se okrivljeni nalazi u pritvoru, obavljaju u mnogo kraćem roku). Uz to, nakon dostavljanja pismenog nalaza i mišljenja veštaka, slede izjašnjenja obe parnične stranke putem podnesaka, pa pismeni odgovori na navode suprotne strane i tek onda sledi neposredno saslušanje veštaka. Poseban problem nastaje ukoliko je tuženi nezadovoljan nalazom i mišljenjem veštaka, s obzirom da tada može zahtevati nova veštačenja, a time uzrokovati dodatno odugovlačenja parnice. Naravno, problem nije samo dužina trajanja veštačenja, već i to što se žrtva koja je tužilac u ovom postupku, i pre izvođenja dokaza veštačenjem nepotrebno saslušava više puta, a potom i tokom i povodom svakog novog veštačenja.

Otežavajuću okolnost po tužioca (žrtvu) predstavlja i činjenica da iskaz daje pred tuženim, s obzirom da se u parničnom postupku tuženom mora omogućiti isti tretman kao i tužilačkoj strani. Ovo predstavlja posebno veliki problem za žrtve, jer najčešće nemaju novca da angažuju advokate koji bi ih zastupali tokom parničnog postupka, pa su obavezne kao tužioci da se pojavljuju na svakom ročištu, čak i kad nije određeno njihovo saslušanje. U suprotnom tužba bi se smatrala povučenom.

Osim toga, problematično je i izvršenje parnične presude stoga što tuženi, koji je obavezan na naknadu štete, neretko nema nikakvu imovinu i nije zaposlen, pa je nemoguće sprovesti postupak prinudne naplate sudskim putem. Posledično, nakon dugogodišnjeg parničenja i troškova postupka koje žrtva kao tužilac mora da snosi (parnični, ali i troškovi izvršnog postupka), ona ostaje uskraćena i za mogućnost obeštećenja i za naplatu troškova postupka. Nije retkost da sudija prihvati predlog za oslobodanje žrtve (tužioca) od plaćanja sudskih troškova, ali to se odnosi samo na sudske takse, a ne i na veštačenja za koja stranka mora uplatiti predujam troškova, kako bi predmet bio uzet u rad od strane određenog veštaka.

Tuženi koji raspolaže imovinom ima realnu mogućnost da istu proda, pokloni ili na drugi način otuđi, a sve u cilju onemogućavanja izvršenja naplate po donetoj sudskoj presudi. Da bi to sprečio, shodno odredbama parničnog i izvršnog postupka, tužilac može tražiti određivanje privremene mere kojom će se tuženom zabraniti njeno otuđenje i raspolaganje. Problemi koji se u praksi sa ovim u vezi javljaju nisu mali. Pre svega, predlog za određivanje privremene mere mora biti precizno označen, a moraju biti dostavljeni i dokazi o vlasništvu tuženog. Neretko, sudovi ne usvajaju ovako podnete predloge i traže da tužilac dokaže postojane opasnost da će imovina biti otuđena, kao i to da će time za tužioca može nastupiti nenadoknadviva šteta. Ovim se postupak odugovlači, a tuženom se ostavlja dodatno vreme za preduzimate aktivnosti kojima će izigrati tužiočeva prava i spreči naplatu dosuđenog iznosa naknade.

Manjkavosti parnice ogledaju se i u mnogo češćem ukidanju prvostepene presude i vraćanju predmeta na ponovno suđenje, nego što je to slučaj u krivičnom postupku. Preinačenje presude je izuzetno retko i događa se samo u slučajevima kada je prvostepena presuda već ukidana.

Iz navedenog se može crpeti ključna argumentacija za stvaranje takvog normativnog okvira i izgradnju prakse donošenja odluke o kompenzaciji žrtava krivičnih dela u krivičnom

postupak. Tako bi se, na primer, u naredbi kojom se traži utvrđivanje i ocena činjenica veštačenjem u krivičnom postupku, moglo zahtevati i davanje nalaza i mišljenja i u odnosu na postojanje, stepen i intenzitet svih vidova nematerijalne štete, čime bi se parnični postupak učinio suvišnim i nepotrebnim.

Naravno, podrazumeva se pravo žrtve, koja je nezadovoljna visinom kompenzacije ostvarene kroz krivični postupak, da pokrene parnični postupak.

Pitanje kompenzacije žrtava krivičnih dela u parničnom, odnosno krivičnom postupku nije samo značajno sa aspekta ostvarivanja jednog od najvažnijih prava žrtve, već je neraskidivo povezano sa brojnim drugim aspektima života žrtve, uključujući i rizike od sekundarne viktimizacije. Propuštanje donošenja odluke o kompenzaciji u krivičnom postupku i upućivanje žrtve na ostvarivanje ovog prava u parnici samo otežava ionako nezavidan položaj žrtve.

Žrtve se nerado upuštaju u krivični postupak, a kada se ispostavi da mora uzeti učešće u još jednom sudskom postupku, parničnom, takva odluka često rezultira odustankom žrtve od ostvarivanja prava na kompenzaciju, a time i gubitka poverenja u pravosudni sistem države.

Ključni razlozi za takvu odluku prepoznaju se u želji žrtve da ponovno ne proživljava događaj koji želi da zaboravi, ali i u potrebi da odvoji dodatna sredstva za troškove parničnog postupka, kojima najčešće ne raspolaže.

Neizvesnost u pogledu trajanja parničnog postupka i eventualne odluke u njemu, takođe, može demotivisati žrtvu za učešće u postupku, a time osujetiti ostvarivanje prava na kompenzaciju.

Kako bi se izbegle ovakve situacije, potrebno je uvesti obavezu za krivični sud da odluči o imovinskopravnom zahtevu, a žrtvi ostaviti mogućnost da pokrene parnicu ukoliko nije zadovoljna odlukom krivičnog suda. Krivični sud je najkompetentniji da odluči o imovinskopravnom zahtevu, s obzirom da su mu poznate sve okolnosti konkretnog slučaja, a sva sporna činjenična pitanja može rešiti primenom odgovarajućih dokaznih sredstva.

Poseban problem predstavlja ostvarivanje prava na kompenzaciju u slučajevima u kojima učinilac krivičnog dela nije pronađen ili postoje druge okolnosti koje trajno isključuju krivično gonjenje (npr. zastarelost) ili je doneta oslobađajuća presuda.

U svim pomenutim okolnostima, prema aktuelnom zakonodavstvu u Republici Srbiji, žrtvi bi bilo uskraćeno pravo na naknadu štete. Stoga, treba ozbiljno razmotriti mogućnost formiranja posebnog Fonda za naknadu štete žrtvama krivičnih dela sa elementima nasilja iz kojeg bi se vršila naknada štete žrtvama, ukoliko se ona ne može dobiti od učinioca krivičnog dela. Iako bi osnovna funkcija fonda bila isplata materijalne i nematerijalne štete žrtvama na osnovu odluke krivičnog ili parničnog suda, fond bi bio nadležan i da odlučuje o kompenzaciji žrtava za krivična dela za koja se nije vodio sudski postupak, kao i u slučajevima kada je učinilac krivičnog dela ostao nepoznat ili je pravnosnažno oslobođen ili je krivični postupak pravnosnažno obustavljen usled smrti okrivljenog.

Mogući izvori finansiranja pomenutog fonda su novčan sredstva koja su dobijena prodajom trajno oduzete imovine koja je proistekla iz krivičnog dela, ona dobijena na ime novčanih kazni, kao i ona dobijena ispunjenjem obaveza iz tužilačkih odluke o oslobađaju od gonjenja.

Neminovno je i menjanje onih rešenja Zakonika o krivičnom postupku koja su prepreka poboljšanju položaja i ostvarivanju prava žrtva u krivičnom postupku. Unapređenje je od posebne važnosti u delu koji se tiče pravnog položaja žrtava krivičnih dela sa elementima nasilja, učinjenih sa umišljajem.

Jedna od ključnih izmena podrazumeva uvođenje pojma „žrtva“ u Zakonik o krivičnom postupku. Žrtva je fizičko lice prema kome je sa umišljajem izvršeno krivično delo sa elementima nasilja, za koje se može izreći kazna zatvora od četiri godine ili teža kazna,

kao i ono prema kome je izvršeno krivično delo protiv polne slobode, trgovina ljudima ili nasilje u porodici, bez obzira na propisanu kaznu.

Opravdanost predloženog rešenja proizilazi iz činjenice da se pojedina prava posebno priznaju žrtvama, po pravilu teških krivičnih dela, te da ona ne mogu postati deo zakonodavnog rešenja bez definisanja pojma žrtve. Takođe, u prilog ovakvom rešenju govori i potreba usaglašavanja domaćeg zakonodavstva sa međunarodnim standardima i tekovinama Evropske Unije u ovoj oblasti.

Pored postojećih prava koja su priznata oštećenom, inicijativom za promenu procesnog zakona predviđena su i dodatna prava koja se garantuju žrtvi krivičnog dela sa elementima nasilja. Tu spadaju: pravo na lekarski pregled od strane izabranog lekara ili određenog od strane javnog tužioca, na teret budžetskih sredstava suda; pravo da bude obavestena o pravu na pravnu pomoć i angažovanje punomoćnika; pravo da bude upoznata sa mogućnošću određivanja statusa posebno osetljivog svedoka i ovlašćenju za podnošenje imovinskopravnog zahteva i dr. Potencira se dužnost organa postupka da žrtvu upozna sa pomenutim pravima.

Izmene su moguće i kroz proširivanje postojećeg skupa prava oštećenog lica, uvođenjem prava na obavешtenost o svakoj odluci suda o pritvoru, čime se obezbeđuje zaštita od reviktimizacije. Propisivanjem pomenutih prava jača se pozicija žrtve u krivičnom postupku i standardizuje domaće pravo sa tekovinama Evropske Unije, s obzirom da najznačajnije direktive Evropske Unije o pravima žrtava u krivičnom postupku sadrže nabrojana prava.

Imajući u vidu činjenicu da se žrtva, po pravlu ispituje u svojstvu svedoka, što može predstavljati opasnost po bezbednost i privatnost žrtve i dovesti do sekundarne viktimizacije, zakonodavac je predvideo mogućnost njene zaštite kroz institut posebno osetljivog svedoka. U pitanju je svedok koji je s obzirom na uzrast, životno iskustvo, način života, pol, zdravstveno stanje, prirodu, način ili posledice izvršenog krivičnog dela, odnosno druge okolnosti slučaja posebno osetljiv. Ovoj kategoriji svedoka organ postupka, po pribavljenom mišljenju stručnog lica, može po službenoj dužnosti, na zahtev stranaka ili samog svedoka odrediti status posebno osetljivog svedoka. Poboljšanje je moguće ostvariti kroz obavezivanje organa postupka da žrtvi krivičnog dela sa elementima nasilja uvek odredi status posebno osetljivog svedoka, osim ukoliko se žrtva izričito odrekne ovog prava.

Takođe, postavljeni punomoćnik žrtve imao bi dužnost da organu postupka podnese imovinskopravni zahtev, osim ako se žrtva odrekne ovog prava. Predloženim rešenjima se želi zaštititi žrtva od sekundarne viktimizacije u krivičnom postupku i ubrazati postupak za sticanje svojstva posebno osetljivog svedoka. Prebacivanjem dužnosti podnošenja imovinskopravnog zahteva na postavljenog punomoćnika žrtva ostvaruje pravo na pravnu pomoć i osigurava joj se blagovremeno ostvarivanje jednog od najvažnijih prava u krivičnom postupku. I u ovom slučaju, upodobljuje se domaće zakonodavstvo sa međunarodnim standardima i realizuju ranije preuzete obaveze iz ratifikovanih dokumenata, kao što je Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda.²⁹

Važne izmene predlažu se i u normativnom određenju imovinskopravnog zahteva. Cilj predloženih rešenja je obezbeđivanje obaveznog odlučivanja o imovinskopravnom zahtevu koji se odnosi na naknadu nematerijalne štete u krivičnom postupku. U tom smislu se odlučivanje o imovinskopravnom zahtevu vezuje za okolnosti u kojima izvedeni dokazi ukazuju na osnovanost zaključka o uzročno posledičnoj vezi između radnje krivičnog dela i nastupele štete, umesto dosadašnjeg relativizujućeg pravila prema kojem se o imovinskopravnom zahtevu odlučuje u krivičnom postupku samo ako se time ne bi znatno odugovlačio postupak.

Od značaja je i uspostavljanje obaveze za sud da raspravi imovinskopravni zahtev u delu koji se odnosi na naknadu nematerijalne štete, te da prikupi dokaze koji se odnose na

utvrđivanje nematerijalne štete. U situaciji u kojoj bi se prikupljanjem dokaza i proverom okolnosti o imovinskopравnom zahtevu znatno odugovlačio postupak, organ postupka će se ograničiti na prikupljanje dokaza za odlučivanje o nematerijalnoj šteti, kao i onih podataka čije utvrđivanje kasnije ne bi bilo moguće ili bi bilo znatno otežano.

Preporučuje se i to da pravo na predlaganje privremenih mera obezbeđenja imovinskopравnog zahteva u krivičnog postupku pripada ovlašćenim licima, uključujući i javnog tužioca.

Imajući u vidu da je pravo na naknadu štete od učinioca krivičnog dela jedno od osnovnih prava žrtve, kao i činjenicu da u Republici Srbiji još uvek nije ratifikovana Evropska konvencija o kompenzaciji žrtava krivičnih dela sa elementima nasilja, prezentovano rešenje se čini neophodnim. S druge strane, nametanjem ove obaveze sud ne izlazi iz okvira dužnosti koje inače ima u krivičnom postupku, kao što je svestrano raspravljavanje predmeta dokazivanja, niti bi ta aktivnost dvodila do odugovlačenja postupka, s obzirom da je prikupljanje ovih dokaza *conditio sine qua non* i za pravilno kvalifikovanje krivičnog dela i odmeravanje kazne učiniocu krivičnog dela. Prednosti ovog rešenja manifestuju se i kroz smanjivanje mogućnosti za sekundarnu viktimizaciju žrtve izbegavanjem vođenja parničnog postupka.

¹ Zaključci i preporuke se baziraju na nalazima Ekspertske grupe za kompenzaciju.

² Ignjatović, Đ., Simeunović Patić, B., *Viktimologija*, Beograd, 2011, str. 98.

³ Nikolić-Ristanović, V., *Međunarodni dokumenti o zaštiti prava žrtava krivičnog dela*, Temida, br. 2/01, str. 45.

⁴ Rights of the Victim, www.ec.europa.eu/justice dostupan 20.9.2014.

⁵ *UN Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power*, usvojena Rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 40/34, od 29. novembra 1985. godine.

⁶ Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA.

⁷ Council Directive 2004/80/EC of 29 April 2004 relating to compensation to crime victims.

⁸ European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes, Strasbourg, 24.11.1983. Konvencija je stupila na snagu 1. februara 1988. Srbija je potpisala ovu konvenciju 12. Oktobra 2010. Godine, ali je još nije ratifikovala.

⁹ Zakon o potvrđivanju konvecije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br.12/13.

¹⁰ B. Pavišić, Novi hrvatski Zakon o kaznenom postupku, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, vol. 15, broj 2, Zagreb, 2008, str. 532.

¹¹ Code de procédure pénale suisse (Code de procédure pénale, CPP) du 5 octobre 2007 (FF 2006 1057). Uvođenje pojma žrtve u švajcarski CPP posledica je federalnog Zakona o pomoći žrtvama krivičnih dela od 1992. godine (Loi fédéral du 18 novembre 1992 sur l'aide aux victimes d'infractions RS 312.51). Rapport explicatif relatif à l'avant-projet d'un code de procédure pénale suisse, Département fédéral de justice et police Office fédéral de la justice, Bern, 2001, 90.

¹² Narodne novine, br. NN 152/08, 76/09, 80/11, 121/11, 91/12, 143/12, 56/13,145/13

¹³ Službeni glasnik RS, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 i 55/2014

¹⁴ Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012 i 104/2013

¹⁵ Usvojena u Varšavi 16. maja 2005. godine, a u pravni sistem Republike Srbije uvedena 2009. godine - Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori, br. 19/2009).

¹⁶ Republika Srbija je stavila rezervu na ovaj član.

¹⁷ Uz pravo na delotvornu psihološku i drugu stručnu pomoć i podršku tela, organizacije ili ustanove za pomoć žrtvama krivičnih dela u skladu sa zakonom, za žrtve krivičnog dela za koje je propisana kazna zatvora od pet ili više godina, ako trpe teže psihofizička oštećenja ili teže posledice krivičnog dela, predviđeno je pravo na stručnu pomoć savetnika na teret budžetskih sredstava. Ovo pravo pripada žrtvi kako pre davanja iskaza u krivičnom postupku, tako i pri podnošenju imovinskopравnog zahteva. Posebno je naglašena dužnost suda, državnog tužilaštva, istražitelja i policije da pri preduzimanju prve radnje u kojoj učestvuje obaveste žrtvu o njenim pravima, kao i o pravima koje ima kao oštećena (čl. 43 Zakona o kaznenom postupku).

Istom odredbom naglašeno je da žrtva krivičnog dela nasilja počinjenog s namerom ima pravo na novčanu naknadu iz sredstava državnog budžeta, u skladu s posebnim zakonom. Ako je žrtva prethodno ostvarila

imovinskopравни zahtev, pri odmeravanju novčane naknade uzeće se u obzir njegova visina, a tako će postupiti i sud pri dosuđivanju imovinskopavnog zahteva, ako je žrtva prethodno ostvarila novčanu naknadu iz sredstava državnog budžeta.

U članu 44 Zakona o kaznenom postupku posebna pažnja posvećena je deci i maloletnicima žrtvama krivičnih dela. Ističe se da oni, uz prava koje imaju sve žrtve, imaju i pravo na punomoćenika na teret budžetskih sredstava, pravo na pratnju osobe od poverenja prilikom učestvovanja u procesnim radnjama, pravo na tajnost ličnih podataka i na isključenje javnosti.

Uz prava iz člana 43 i 44 Zakona o kaznenom postupku, žrtvama krivičnih dela protiv polne slobode i trgovine ljudima, priznata su i prava da pre ispitivanja razgovaraju sa savetnikom (na teret budžetskih sredstava), da budu ispitane u prisutvu osobe od poverenja, da ih u policiji i državnom tužilaštvu ispituje osoba istog pola, da uskratite odgovor na pitanja koja se odnose na njihov strogo lični život, da zahtevaju da budu ispitane putem audio-video uređaja, da zahtevaju isključenje javnosti s rasprave.

¹⁸ Kompenzacija (lat. *compensatio* prema *compensatus*, izjednačen) znači naknada, odšteta, izravnjanje, poravnanje. Klajn, I., Šipka, M., Veliki rečnik stranih reči i izraza, Prometej, Novi Sad, 2006.

¹⁹ Definicija kompenzacije data je prema Rečniku *Chambers 21st Century Dictionary*, 2004.

²⁰ Rečnik *Black's Law Dictionary*, 8. Izdanje, 2004.

²¹ Službeni list SFRJ, br. 29/78, 39/85, 45/89 - odluka USJ i 57/89, Službeni list SRJ, br. 31/93 i Službeni list SCG, br. 1/2003.

²² Šire: Ignatović, Đ., Simeunović – Patić, B., *op.cit.*, str. 135.

²³ Službeni glasnik RS, br. 85/05.

²⁴ Službeni glasnik RS, br. 32/2013.

²⁵ Đurđić, V., Subotić, D., *Procesni položaj javnog tužioca i efikasnost krivičnog postupka*, Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije, Beograd, 2010, str. 63.

²⁶ Službeni list SRJ, br. 70/2001 i 68/2002 i Službeni glasnik RS, br. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 85/2005 - dr. zakon, 49/2007, 20/2009 - dr. zakon, 72/2009 i 76/2010

²⁷ Službeni glasnik, br.97 /2008.

²⁸ Službeni glasnik RS, br. 72/2011, 49/2013 - odluka US, 74/2013 - odluka US i 55/2014.

²⁹ Zakon o potvrđivanju Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda, Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori, br. 5/2001.